

УДК 159.922.27

DOI 10.32755/sjeducation.2022.01.141

ВПЛИВ ПОРЯДКУ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ЇЇ ЖИТТЄВОГО СТИЛЮ

Остополець Ірина Юріївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології,

*ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(84100, Україна, м. Слов'янськ, Донецька область, вул. Генерала Батюка, 19)*

e-mail: irinaostopolets@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7315-2062

Пачаджи Діана Ігорівна, учениця 11 класу КЗ

*«Маріупольський міський технологічний ліцей Маріупольської міської
ради Донецької області», член гуртка «Психологія» КПНЗ «Донецька
обласна Мала академія наук учнівської молоді»*

e-mail: dianapacadzi@gmail.com

Коновалова Вікторія Олександрівна, практичний психолог КЗ

*«Маріупольський міський технологічний ліцей
Маріупольської міської ради Донецької області»*

e-mail: vikakonovalova00@gmail.com

Стаття присвячена емпіричному дослідженню впливу порядку народження дитини в сім'ї на формування її життєвого стилю.

У роботі узагальнено знання світового досвіду з вивчення феномену стилю життя в ракурсі соціально-психологічних підходів, включно з дослідженнями сучасних науковців. Встановлено, що стиль життя проявляється в цілісності індивідуальності особистості у взаємодії із соціальним оточенням.

Досліджено основні поняття, характеристики й механізми становлення стилю життя. Як сензитивний період закладення стилю життя особистості за А. Адлером визначено ранній дитячий вік.

Доведено актуальність проведення дослідження у віковій категорії старшокласників з урахуванням їхніх соціально-психологічних особливостей.

Обґрунтовано методологічні підходи до вивчення проблеми й визначено психодіагностичний інструментарій дослідження. Актуальним у роботі є використання психологічного аналізу дитячих спогадів за рахунок того, що особливості їх переживання дитиною формують у свідомості картину світу і спонукають до вироблення певних стратегій поведінки відповідно до ситуації. Дослідження мотиваційної сфери за методикою А. О. Реана дозволило визначити спрямованість поведінки старшокласників і особливості мотивації.

Експериментально досліджено психологічний зміст типів стилю життя респондентів. Встановлено, що середні за порядком народження діти більшою мірою мотивовані на успіх і формують найбільш ефективний стиль

життя. Визначено закономірності, що допомагають виявити загальні тенденції впливу порядку народження дитини в сім'ї на формування стилю життя.

Ключові слова: *порядок народження, життєвий стиль, мотивація на успіх, уникнення невдач.*

THE INFLUENCE OF THE SEQUENCE OF CHILD'S BIRTH IN THE FAMILY ON ITS LIFESTYLE FORMATION

Ostopolets Iryna, Ph.D. in Psychology,

Associate Professor of the Department of General Psychology,

Donbass State Pedagogical University,

(19 Heneral Batiuk Street, Slaviansk, Donetsk region, 84100, Ukraine)

e-mail: irinaostopolets@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7315-2062

Pachadzy Diana, Student of the 11th grade of the PI

“Mariupol City Technological Lyceum of Mariupol City Council in Donetsk Region”, a member of the Psychology group of the “Donetsk Regional

Minor Academy of Sciences for Student Youth”

e-mail: dianapacadzi@gmail.com

Konovalova Victoriia, Practical psychologist of the PI

“Mariupol City Technological Lyceum

of Mariupol City Council in Donetsk Region”

e-mail: vikakonovalova00@gmail.com

The article is devoted to an empirical study of the influence of the sequence of child's birth in the family on its lifestyle formation.

The paper summarizes the knowledge of world experience in studying the phenomenon of lifestyle in the perspective of socio-psychological approaches, including the research of modern scholars. It is revealed that the lifestyle is manifested in an individual's integrity in interaction with the social environment.

The basic concepts, characteristics and mechanisms of lifestyle formation are studied. According to A. Adler, early childhood is defined as a sensitive period of establishing a person's lifestyle.

The relevance of the study in high school students' age category, taking into account their socio-psychological characteristics.

The methodological approaches to studying the problem are substantiated and the psycho-diagnostic tools of the research are determined. The use of psychological analysis of children's memories is relevant in the work due to the fact that the peculiarities of their experience by the child form a picture of the world in the mind and encourage the development of certain behavioral strategies in accordance with the situations. Research of the motivational sphere according to the method of A.O. Rean allowed to determine the direction of high school students' behavior and the peculiarities of motivation.

The psychological essence of the types of respondents' lifestyles was experimentally studied. It is found out that middle-aged children are more motivated

to succeed and form the most effective lifestyle. Regularities that help to identify general trends in the sequence of child's birth in the family on its lifestyle formation have been revealed.

Key words: *sequence of birth, lifestyle, motivation to succeed, avoidance of failures.*

Постановка проблеми. Найважливішим завданням освітньої політики України є формування й розвиток всебічно розвинутої, морально зрілої та соціально активної особистості. Його реалізація неможлива без урахування закономірностей взаємодії молодої людини з навколишнім світом, особливо в умовах сучасних соціальних змін, прагматизації життя, трансформації ціннісних орієнтацій, тенденції до спрощення життєвих цілей та планів молоді. Означені умови становлення особистості молодої людини актуалізують необхідність вивчення сутності, специфіки й особливостей становлення стилю життя підростаючої особистості як способу життєздійснення та реалізації сенсу її життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Вивченню стилю життя присвячено багато праць соціологів і психологів, серед них і сучасних: А. Адлер, М. Вебер, А. В. Лібін, Г. У. Олпорт, Т. Веблен, Е. Тоффлер, Л. В. Сохань, Р. Плутчик, О. Г. Малина, Ю. М. Швалб, Л. Б. Чміль, Г. І. Колеснікова, Л. Д. Заграй, А. О. Шейко, Г. В. Гритчук, О. Є. Поліванова та інші.

У сучасній психологічній науці акцент робиться на поведінкових проявах особистості, які характеризують визначеність стилю (О. Г. Малина [3], Ю. М. Швалб, Л. Б. Чміль); приділяється увага вивченню особливостей життєвих стилів певних явищ: самотності (Г. І. Колеснікова), субкультури (Л. Д. Заграй, А. О. Шейко) та груп осіб з альтернативними можливостями (Г. В. Гритчук, О. Є. Поліванова).

Однак найбільш відомою є концепція А. Адлера [1, 2]. Він розглядав життєвий стиль через співвідношення соціального інтересу та прагнення до переваги.

Нині не існує єдиного усталеного погляду на визначення поняття стилю життя. Це пояснюється різноманіттям і різноплановістю наукових напрямів, присвячених цій проблемі.

Як соціально-психологічний феномен стиль життя являє собою характеристику людського життя, в якій життя індивіда і соціальної спільності постає як певна цілісність.

А. Адлер характеризував стиль життя як «цілісність особистості»; саме у стилі життя втілюється його сенс як життява мета особистості; «життєвий стиль – унікальний спосіб досягнення особистістю своїх цілей і комплекс засобів, що дозволяють пристосуватися до дійсності». [1] На думку автора, стиль життя бере свій початок у ранньому дитинстві й формується під впливом багатьох об'єктивних чинників (особливостей здоров'я, соціальних умов життя, способу існування, переважаючих форм активності тощо). Важливими є як внутрішні характеристики, так і зовнішні, що підтверджує нерозривний зв'язок між психологічним та соціальним компонентами.

В одній зі своїх теорій А. Адлер розглядав порядок народження дитини в сім'ї як основну детермінанту установок, що визначає стиль життя. Він охарактеризував основні проблеми, з якими може стикатися дитина в житті залежно від ситуації народження в сім'ї. Положення цієї концепції враховані в цій науково-дослідницькій роботі як фактор впливу на формування стилю життя особистості.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення психологічних особливостей формування стилю життя особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Об'єкт нашого дослідження – процес становлення стилю життя особистості, його предмет – порядок народження дитини в сім'ї як фактор впливу на формування стилю життя.

Під час дослідження нами були визначені й виконані такі завдання:

- 1) дослідити теоретичні підходи до вивчення проблеми стилю життя людини, визначити фактори впливу на його формування;
- 2) сформулювати вибірку та підібрати банк методик для визначення індивідуального стилю життя й мотивації до успіху старшокласників;

3) проаналізувати результати дослідження та зробити наукові узагальнення і висновки.

Теоретичний аналіз наукових джерел означеної проблеми показав, що формування стилю життя бере свій початок ще в ранньому дитинстві. Цей процес супроводжується наявністю бажання й мети забезпечити себе певними благами залежно від умов існування, припускаючи вироблення компенсуючих стратегій поведінки під час зіткнення людини з життєвими проблемами.

З одного боку, стиль життя визначається як сформований спосіб взаємодії з навколишнім середовищем, з іншого – як індивідуальний прояв особистісних якостей людини, засвоєних у процесі соціалізації.

Життєвий стиль формується під впливом багатьох об'єктивних чинників (особливостей здоров'я, соціальних умов життя, способу існування, переважаючих форм активності тощо). Важливими є як внутрішні характеристики, так і зовнішні, що підтверджує нерозривний зв'язок між психологічним і соціальним компонентами.

Узагальнюючи результати теоретичного огляду соціально-психологічних підходів, можна сказати, що життєвий стиль являє собою характеристику людського життя, в якій життя індивіда і соціальної спільності постає як певна цілісність. Багатогранність і складність способу життя відкриває перспективи для нових досліджень, що підтверджує актуальність означеної проблеми.

Аналіз наукових концепцій щодо визначення поняття стилю життя і факторів, які його зумовлюють, дозволив дійти таких висновків:

1. До основних наукових підходів належать соціологічний, психоаналітичний та загальнопсихологічний. У загальному соціально-психологічному ракурсі стиль життя розглядається як цілісність життя індивіда і соціальної спільності. З одного боку, це прагнення до спільності з оточенням, з іншого боку, відчуття особистісної незалежності.

2. Життєвий стиль формується під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. До них належать особливості здоров'я, соціальні умови життя, спосіб існування, переважаючі форми активності тощо.

2. Стиль життя формується в ранньому дитинстві. У дорослому житті він надає можливість передбачати людську поведінку, яка проявляється у відносно усталених життєвих стратегіях і тактиках, що реалізуються на основі особистих творчих здібностей.

3. Якість стилю життя визначається рівнем успішності в адаптації до умов існування і характеризується прагненням до реалізації життєвих цілей та мотивацією на успіх.

4. Відзначено спільність у стилі поведінки певних груп людей під час розв'язання життєвих проблем. А. Адлер виділив корисний, правлячий, унікаючий і отримуючий типи стилів. Їхні установки характеризуються соціальною зацікавленістю і ступенем активності особистості. [2]

5. Виявлено зв'язок між порядком народження дитини в сім'ї та особистістю людини. Через відмінності у становищі в родині діти мають різний соціальний досвід і, як наслідок, мають різні структури особистості. Виділено чотири категорії порядку народження: первістки, середні діти, наймолодші діти, єдині діти.

Практична частина дослідження з вивчення впливу порядку народження дитини в сім'ї на формування її життєвого стилю проводилась на базі одинадцятих класів комунального закладу «Маріупольський міський технологічний ліцей Маріупольської міської ради Донецької області», в якій брали участь 18 ліцеїстів у віці 16–17 років. За гендерним розподілом група респондентів складається з 4 хлопців і 14 дівчат. Розподіл учасників діагностики за порядком народження в сім'ї представлений у таблиці 1.

Таблиця 1 – Склад групи за порядком народження дітей у сім'ї

№	Порядок народження	Хлопчики	Дівчата	Разом
1	Перша дитина в сім'ї	1	7	8 (44,5%)
2	Середня дитина в сім'ї	2	6	8 (44,5%)
3	Єдина дитина в сім'ї	1	1	2 (11%)
Разом:		4 (100%)	14 (100%)	18 (100%)

До діагностики (після попередньої бесіди) були залучені учні, які виявили зацікавленість до цієї проблеми та виявили бажання взяти участь.

Таким чином, склад учасників за порядком народження в сім'ї, сформований з рівнозначної кількості дітей, які були на-

роджені першими або середніми, – по 8 осіб (відповідно по 44,5 % учнів від загальної кількості учасників діагностики). Серед добровільних учасників дослідження не виявилось більше єдиних дітей у сім'ї, окрім 2 представників (11 %).

Дослідження проводилось у листопаді–грудні 2021 року.

Вікова категорія учнів обрана не випадково. Період раннього юнацтва характеризується завершенням первинної соціалізації, формуванням цілісної особистості, соціальної зрілості тощо. Старшокласники стоять на порозі дорослого життя. Вони ставлять довгострокові цілі, шукають шляхи реалізації своїх планів. Ці учні мотивовані на пошук шляхів ефективної самореалізації в житті. Тому очевидним постає питання щодо перспектив самопізнання, пізнання навколишнього світу та механізмів взаємодії із середовищем саме в цей період.

Для цієї вікової категорії актуальними є завдання не тільки особистісного самовизначення, а й соціального. Відбувається пошук власних форм соціального ствердження, набуває значення вибір власних способів життєдіяльності. Важливим фактором є формування характеру, який визначає стиль ставлення до навколишніх умов і форму реагування, вчинки, характерну лінію поведінки.

З одного боку, ця проблема привертає увагу молоді, а з іншого – є правомірною для вивчення стилю життя, що підтверджує актуальність вибору вікової категорії для дослідження цієї проблеми. Вважаємо, що аналіз результатів з окресленої проблеми дасть можливість не тільки поглибити знання респондентів щодо поставлених питань, а й буде корисним для вчителів і батьків, які на основі виявлених тенденцій у поведінці учнів матимуть змогу коригувати умови для підвищення адаптивних здібностей учнів.

Дослідження стилю життя старшокласників проводили за допомогою такого діагностичного інструментарію: «Мотивація досягнення успіху і уникнення невдач» (методика А. О. Реана) і «Психологічний аналіз ранніх спогадів А. Адлера» в інтерпретації О. В. Сидоренко. Результати отриманих даних за цими тестами були зіставлені з порядком народження дітей у сім'ї.

Узагальнення даних відбувалось на основі ретельного кількісного і якісного аналізу з використанням методів математичної статистики.

Результати фактичних даних, отримані за методикою «Мотивація досягнення успіху і уникнення невдач» А. О. Реана, показали, що в групі переважає кількість осіб з мотивацією на успіх – 13 ліцеїстів (72 % учнів). На другому місці – учні, які мають тенденцію мотивації до успіху, – 2 особи (11 %) та тенденцію мотивації на уникнення невдач – 2 особи (11 %). Третє місце посів юнак з мотивацією уникнення невдач – 1 (6 %).

Розподіл даних між респондентами за порядком народження в сім'ї представлений у таблиці 2.

Таблиця 2 – Мотивація учнів до успіху або уникнення невдач за порядком народження дітей у сім'ї

№	Порядок народження в сім'ї	Спрямованість мотивації			
		Мотивація на успіх	Тенденція мотивації на успіх	Тенденція мотивація на уникнення невдач	Мотивація на уникнення невдач
1	Перша дитина	6 (33%)		1 (6%)	1 (6%)
2	Середня дитина	6 (33%)	2 (11%)		
3	Єдина дитина	1 (6%)		1 (6%)	
	Разом	13 (72%)	2 (11%)	2 (11%)	1 (6%)

Згідно з теорією А. Адлера, перші діти в сім'ї мають найбільшу схильність до лідерства, відповідно найбільшою мірою повинні мати мотивацію до успіху. Це дає можливість мислити позитивно, ухвалювати конструктивні рішення. В основі активності людини лежить надія на успіх і потреба в успіху. Такі люди зазвичай упевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні. Їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість.

Натомість мотивація на невдачу негативно впливає на особистість. У такому разі активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осуду, покарання, невдачі. Узагалі в основі цієї мотивації лежить ідея уникнення й ідея негативних очікувань.

З одного боку, теорія підтверджується, тому що більшість респондентів з цієї категорії справді вмотивовані на успіх. Серед дітей, що народилися першими, 6 осіб (75 %) із 8 мають прагнення до отримання необхідного результату. Але 2 учні (25 %) з різною силою схильні до уникнення невдач. Тому можна сказати, що в цьому випадку теорія підтверджується частково.

У концепції науковця передбачається, що середні діти в сім'ї розвивають свою конкурентоспроможність, тому також можуть прагнути успіху чи, як мінімум, мати тенденцію до досягнення результатів, які їх задовольнять.

Результати нашого дослідження цю теорію підтвердили: 6 учнів (75 %) з 8 мають високу потребу і надію на успіх, а результати інших 2 старшокласників (25 %) показують тенденцію до очікування конструктивного виконання поставлених завдань.

Єдина дитина, як і наймолодша, за концепцією А. Адлера, не відчуває загрози втратити свої привілеї, оскільки в неї немає суперників. Як первісток, вона не повинна боротися за батьківську увагу. За умов, коли батьки балують свого улюбленця, єдина дитина може в подальшому намагатися відновити своє привілейоване становище. Серед основних рис у неї формується егоцентризм. Є два можливі результати розвитку єдиної дитини в сім'ї: вона може або залишитися по-дитячому залежною і безпорадною, або докладе всіх зусиль, щоб стати компетентним і заможним дорослим.

Результати нашого дослідження показали, що і перший, і другий варіант підтверджує своє існування, тому що із двох єдиних дітей у сім'ї одна (50 %) спрямована на досягнення успіху, а інша (50 %) має тенденцію до уникнення невдач.

Наочно відсоткове співвідношення показників мотивації всередині кожної з підгруп залежно від порядку народження представлено на рис. 1.

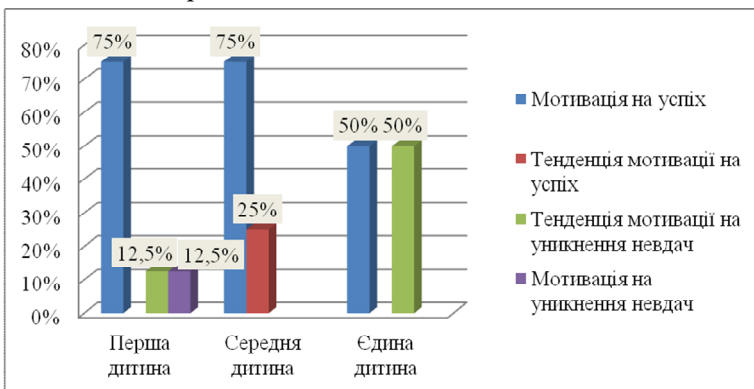

Рис. 1. Мотиваційна спрямованість старшокласників залежно від порядку народження в сім'ї.

На другому етапі дослідження застосована методика психологічного аналізу ранніх спогадів А. Адлера. Аналіз наявних компонентів у спогадах дітей, відповідно до схеми змісту, представленої О. Сидоренко [4], надав можливості висунути гіпотези щодо стилю життя кожного учасника діагностики.

Після того, як було складено гіпотези щодо стилю життя, з ними ознайомили учасників діагностики в індивідуальному порядку. Гіпотези, з якими респонденти не були згодні, відкидалися, а на основі інших спільно зі старшокласниками складали формули життєвого стилю. Формули життєвого стилю зіставлені з типами стилю життя, визначеними А. Адлером.

Аналіз результатів показав, що в групі респондентів простежується значне переважання «корисного» типу – 11 осіб (61 %), що свідчить про активність учнів у соціальному житті. На другому місці – «уникаючий» тип, який характерний для 4 осіб (22 %) досліджуваної вибірки. Це учні з низькою соціальною активністю, які намагаються уникати проблем, а не розв'язувати їх. На третьому місці – представники «правлячого» типу – 2 особи (11 %). Це впевнені в собі, сильні особистості, схильні до переважання над іншими. І на останньому місці – представник «отримуючого» типу (1 особа – 6 %), який здатний до прояву егоїзму щодо інших людей та споживчого ставлення до світу (таблиця 3).

Таблиця 3 – Домінуюча типологія стилю життя досліджуваних старшокласників (%)

№	Назва стилю життя	Кількість осіб	Відсоток осіб
1	Корисний	11	61%
2	Уникаючий	4	22%
3	Правлячий	2	11%
4	Отримуючий	1	6%
Разом:		18	100%

Розподіливши власників зазначених типів стилю життя за порядком народження в сім'ї, ми визначили таке:

1. У перших дітей переважає соціальна активність («корисний» тип) – 4 особи (50 % від загальної кількості дітей цієї групи); на другому місці за чисельністю – учні з низькою соціальною активністю («уникаючий» тип) – 3 дитини (37,5 %); до

складу цієї групи ще увійшла 1 особа (12,5 %) зі споживчим ставленням до оточення.

2. Середні діти теж характеризуються здебільшого високою активністю під час взаємодії з оточенням – 3 особи (87,5%); також діагностовано 1 учня (12,5%), що відрізняється бажанням переважати над іншими.

3. Серед єдиних дітей позиції розподілені на два протилежні полюси: 1 старшокласник (50%) прагне відокремитися від активної взаємодії із суспільством; інша дитина (50%), навпаки, прагне до влади (таблиця 4).

Таблиця 4 – Співвідношення типів стилю життя досліджуваних старшокласників з порядком їх народження в сім'ї

Порядок народження дітей у сім'ї	Корисний		Унікаючий		Правлячий		Отримуючий		Всього	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Перші діти	4	50	3	37,5			1	12,5	8	100
Середні діти	7	87,5			1	12,5			5	100
Єдині діти			1	50	1	50			2	100

Узагальнюючий аналіз результатів свідчить про те, що:

1. У групі дітей, які народилися першими, переважає кількість учнів (5 осіб з 8 – 62,5 %) з мотивацією на успіх. Усі вони мають позитивну формулу життєвого стилю, спрямовану на досягнення своєї мети. При цьому 4 особи (50 %) демонструють активність як «корисний» тип (за А. Адлером), а 1 людина позиціонує себе як «отримуючий» стиль.

Значимо, що у трьох учасників діагностики, які мають бажання досягти своєї мети, виявляючи високу соціальну активність, явно простежується компенсаторна поведінка. Трьох із них спонукає до діяльності страх самотності й потреба в увазі, в одного – залежність від близьких, які його мотивують і надають впевненості.

Три учні (37,5 %) не впевнені у власних силах, дуже чутливі до невдач і намагаються уникати проблем як при взаємодії із суспільством, так і своїх особистих. Ці респонденти відповідають «унікаючому» типу.

2. Середні діти – 8 осіб, усі мотивовані на успіх, дотримуються позиції позитивного ставлення до життя, відкриті для людей та готові до активної діяльності, включно із взаємодією в суспільстві. Більша частина (87,5 %) відповідає «корисному» типу, що характеризує соціальну активність. Одна дитина (12,5 %) має високі амбіції і бажання лідирувати, доводячи свою перевагу над іншими.

3. Група, що складається з єдиних дітей у сім'ї, рівнозначно має представників протилежних типів стилю життя. Один з них (50%) мотивований на уникнення невдач і в житті керується формулою стилю, яка характеризує відсторонення від суспільства, що відповідає «уникаючому» типу. Друга дитина, навпаки, – упевнена сильна особистість, яка спонукає себе до активної діяльності для досягнення мети, дотримується стилю, який сприяє здобуттю переваги над іншими і характеризується «правлячим» типом поведінки.

Висновки. Феномен стилю життя багатогранний і тому вимагає комплексного підходу до його вивчення, враховуючи численні наукові напрями. Він визначається як складна стійка структура, що поєднує життя індивіда і соціальної спільності, а також забезпечує варіативність його життєдіяльності в суспільстві. Стиль життя проявляється в індивідуальному способі реалізації життєвого шляху залежно від потреб, здібностей, цілей і настанов, підходів до розв'язання життєвих проблем. Реалізується він через певні стратегії поведінки і самоствавлення. Ефективність стилю оцінюється за його адаптованістю до вимог суспільства.

Одним із факторів, що впливає на формування стилю життя, за теорією А. Адлера, є порядок народження дитини в сім'ї, що розглядається як основна детермінанта установок, супутня «стилю життя». У зв'язку із тим, що єдині, старші, середні та молодші діти через відмінності у становищі в сім'ї мають різний соціальний досвід, можуть формуватися різні мотиви, життєві цілі й установки, які спричинять вироблення відповідної стратегії поведінки.

Однак, незважаючи на підтверджені результати, не можна сприймати цю теорію за парадигму, оскільки на стиль життя впливає ще багато факторів. Встановлені закономірності не ві-

дображають повної картини життєвого стилю людини, але виявляють загальні тенденції впливу порядку народження дитини в сім'ї на формування стилю життя.

Стиль життя людини є стійким індивідуальним утворенням. Часом він не усвідомлюється людиною. Результати цього дослідження надали можливість респондентам проаналізувати свій стиль життя, зрозуміти свої установки та оцінити ефективність обраного ними способу життя. За бажання кожна людина може змінити його, тому наступним етапом дослідження стане вивчення засобів оптимізації процесу становлення стилю життя.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Наука жить. Киев, 1997. 286 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва, 1995. 261 с.
3. Малина О. Г. Аналіз типів життєвих стилів і рівнів їхнього розвитку в підлітковому і юнацькому віці. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Сталь, 2011. Вип. 28. С. 38–46.
4. Сидоренко Е. В. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. Санкт-Петербург. Речь, 2000. 352 с.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В. Б. Шапар, В. О. Оліфір, А. С. Куфлієвський та ін. Харків: Прапор, 2009. 672 с.

References

1. Adler, A. (1997), *Science to live*, Kiev, 1997.
2. Adler, A. (1995), *Practice and theory of individual psychology*, Moscow.
3. Malyna, O. H. (2011), "Analysis of types of lifestyles and levels of their development in youth and adolescence", *Scientific Studies in Social and Political Psychology: collection of papers*, Kyiv, Stal, No. 28, pp. 38–46.
4. Sidorenko, Ye. V. (2000), *Therapy and training by Alfred Adler*, Sankt-Peterburg, Rech.
5. Shapar, V. B., Olifir, V. O. and Kufliievskiy, A. S. (2009), *Psychological explanatory dictionary of the most modern terms*, Kharkiv.